

BASARABIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA – UN BILANȚ AL EVOLUȚIILOR ADMINISTRATIVE, DEMOGRAFICE, ECONOMICE ȘI CULTURALE

Katja LASCH*

Abstract: Bessarabia during the 19th century – administrative, demographic, economic and cultural evolutions.

The article is dealing with Bessarabia in the 19th century. The author presents a synopsis of the general evolutions between 1812 and 1905 focusing on the fields of demography, administration, economics and culture. The latter embraces developments in church, education and public press. While drawing a general outline the article also analyzes the position of the Romanian speaking population.

In the year 1812 the region between Prut and Dnjestr became a part of the Russian empire. This marks a turning point in the history of the region. The article shows that on one hand the time under Russian rule has been marked by modernisation for example in infrastructure, administration and agriculture. Although the demographic and economic data show a positive development at the eve of World War I, the industrial era had not yet begun in Bessarabia. On the other hand in church, education and press there were exerted strong Russification attempts, which meant among other things limiting the use of the Romanian language in the public sphere, in the church and in educational institutions. It can be concluded that the Romanian speaking population experienced a systematic discrimination in education and administration even though this resulted mainly from its social position as peasants.

Keywords: Bessarabia, 19th century, demography, economy, culture

* Doctorand în Istorie Modernă al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

Prezentul articol are la bază cercetările efectuate în redactarea tezei de doctorat, cu titlul: „Problema identității naționale a moldovenilor din Basarabia la începutul secolului al XX-lea”, aflată în derulare la instituția mai-sus menționată.

Teritoriul dintre Prut și Nistru a parcurs, în ultimii 200 ani, o istorie foarte schimbătoare. Evoluția Basarabiei ca parte din Principatul Moldovei s-a încheiat în anul 1812. În timp ce Basarabia devenea teritoriu administrativ rusesc, restul ținutului moldovenesc și Principatul Valahiei rămăneau sub dominație otomană, respectiv ajungeau sub Protectorat Rusesc, în perioada 1828-1849. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1859), Principatul Moldovei s-a unit cu Principatul Valahiei, câștigând apoi, în 1878, o independență definitivă.¹ Abia în anul 1918, Basarabia avea să se alipească Regatului României, pentru a ajunge, în urma celui de-al Doilea Război Mondial, în sfera de influență sovietică și a obține, în cele din urmă, autonomie statală în 1990, ca Republica Moldova.

Despre politica rusească și efectele acesteia în Basarabia secolului al XIX-lea există diverse puncte de vedere. Istoriografia sovietică privește această perioadă mai curând ca pe o perioadă a modernizării și a înfloririi culturale în Basarabia.² Dimpotrivă, alți istorici, mai cu seamă cei români, cu excepția celor din perioada stalinistă: 1944-1953, accentuează în mod repetat procesul puternic de rusificare, de infiltrare a populației indigene și de discriminare³ a poporului moldovenesc⁴. Abia în ultimii ani, datorită anumitor istorici moldoveni și români, s-a conturat o imagine mai echilibrată, care ține cont deopotrivă de încercările de modernizare, cât și de măsurile represive sub dominație rusească.⁵

Însă cum s-a configurat istoria Basarabiei în secolul al XIX-lea și ce concluzii se întrevăd în starca generală de dezvoltare, cât și privind statutul populației românofone din Basarabia? Aceste probleme urmează a fi abordate prin intermediul datelor demografice și economice, dar și al realităților prezente în administrație, Biserică, învățământ și presă.

¹ Unificarea principatelor danubiene este analizată în: Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866-1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität*, München, Oldenbourg, 1989.

² Vezi: Lev V. Cerepnin (ed.): *Istoriia RSS Moldovenești. Vol. I. Din timpurile cele mai vechi până la Marja revoluției socialiste din Octombrie*, Kișineu, 1967², pp. 473-542; D. Smirnov, Semen J. Altenjuk; Jakim S. Grosul ș.a. (ed.), *Moldavskaja SSR. Istoričeskij očerk în Bol'saja sovjetskaja enciklopedija. 28 Mnogonožki-mjatlik*, Moskva, Sowjetskaja Enziklopedia, 1954², p. 87. Pentru detalii privind mutațiile treptate survenite în perspectivele asupra istoriei, vezi: Wim P. van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, New York, Columbia University Press, 1994, pp. 180-204.

³ În prezentul articol, denumirile de „moldovean” și „moldovenesc” se referă la populația românofonă din Basarabia. Ele sunt folosite ținând cont de felul în care locuitorii înșiși își spun, fără a constitui însă expresia unei identități naționale moldovenești, de sine stătătoare.

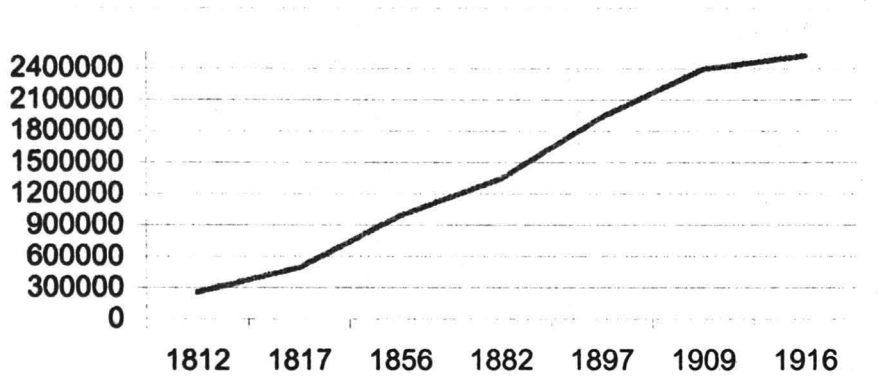
⁴ Vezi: Ion G. Pelivan, *Din suferințele Basarabiei sub stăpânirea rusească în Suferințele Basarabiei*, București, Semne, 1996, pp. 3-14; Marcel Suveică, *Basarabia în politica imperială a Rusiei (1812-1878). Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1999.

⁵ Ca articol exemplificator, amintim aici: Armand Goșu, *Basarabia sub ocupația țaristă*, în Ioan Scurtu – *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Institutul Cultural Român, 2003, pp. 36-64.

Structura demografică sub aspect etnic și social

O privire asupra demografiei istoriografice relevă faptul că structura populației în Basarabia s-a modificat într-un mod fundamental în timpul administrației rusești din secolul al XIX-lea. În acest sens, două procese ies cu precădere în evidență. În primul rând, perioada 1812-1917 se caracterizează printr-o creștere extrem de mare a populației.

Evoluția demografică a Basarabiei între anii 1812-1916, în numere absolute

Sursă: Diagrama autorului⁶

În decurs de ceva mai mult de 100 ani, populația a crescut de la 256.000 la 2.521.277 locuitori, corespunzând unei creșteri demografice de aproape nouă ori. Acest proces este în consonanță cu cifrele înregistrate pe întreg teritoriul Noii Rusii, căruia îi aparținea și Basarabia, situându-se însă, în mod vizibil, deasupra procesului general de creștere demografică din cele 50 gubernii vestice ale Imperiului Rus.⁷

Ca factori pentru creșterea populației pot fi citați, printre alții: dezvoltarea economică, colonizarea strategică a țării, dar, pe de altă parte, condițiile de viață ameliorate, în ansamblu. O rată a infantilității scăzută și o creștere clară a speranței medii de viață de la 31 ani la mijlocul secolului al XIX-lea la 40,5 ani către sfârșitul secolului al XIX-lea⁸ sunt semne clare în acest sens. Pe de altă parte, în Basarabia, secolul al XIX-lea este marcat de o puternică diferențiere etnică. Dacă la începutul secolului al XIX-lea moldovenii românofoni mai constituiau încă 86% din totalul populației⁹, la sfârșitul secolului al XIX-lea, conform datelor de recensământ din anul 1897, mai erau doar 47,6%¹⁰.

⁶ Diagrama se bazează pe date din: L. T. Boga, *Populația în Ștefan Ciobanu – Basarabia. Monografie*, Chișinău, Universitas, 1993, pp. 64-72; V. S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i podnestrovja v XIV v. Etničeskie i social'noe demografičeskie processy*, Kișinev, Știința, 1979, pp. 96-105.

⁷ *Ibidem*, p. 105. Zelenčuk indică o creștere triplă a populației în cele 50 gubernii vestice.

⁸ *Ibidem*, p. 113.

⁹ Goșu, *op. cit.*, p. 66; Codrin Valentin Chirica, *Republica Moldova între Rusia și Europa*, Iași, Helios, 2004, p. 31.

¹⁰ Petre Cazacu, *Pagini despre Basarabia. Moldova dintre Prut și Nistru 1812-1918*, Chișinău, Știința, 1992, p. 108. Datele se bazează pe recensământul efectuat în Rusia, în anul 1897. Această cifră a fost

Încă din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Rusia țaristă a dus o politică de colonizare coordonată la nivel de stat, pentru a face accesibile noile teritorii. Alături de cazacii și țăranii slav-orientali, către sfârșitul secolului al XVIII-lea au fost atrași, în mod sporit, și coloniști străini.¹¹ Prin recrutarea și stabilirea coloniștilor străini, Ecaterina a II-a și descendenții săi, care au dus mai departe politica acesteia până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sperau să valorifice cunoștințele lor agricole progresiste în cultivarea solului rusesc și transmiterea acestora populației indigene.¹² Astfel, coloniștii străini au fost încurajați să se stabilească în Imperiul rus prin acordarea anumitor privilegii. Acestora li s-au asigurat: pământ, facilități financiare, scutire de taxe pe o perioadă de 5-30 ani, în funcție de teritoriul de colonizare, degrevarea de serviciul militar, precum și exercitarea liberă a credinței și autonomia internă.¹³

După 1812, suveranii ruși au extins colonizarea la nivel de stat și la Basarabia. Scopul acesteia consta în exploatarea economică a unei regiuni rămase depopulate mai cu seamă în urma Războiului Crimeii dintre Imperiul Rus și cel Otoman, precum și protejarea acestui ținut în fața intereselor teritoriale ale vecinilor. Baza juridică pentru aflul coloniștilor în Basarabia l-a constituit un decret emis de către Țarul Alexandru I în anul 1804. Experiențele și problemele legate de primul val de coloniști l-au determinat pe acesta să își schimbe politica de colonizare. Astfel, pentru popularea Basarabiei s-a stabilit o cotă anuală de 200 familii. Coloniștii erau selectați cu grijă, acordându-se prioritate meseriașilor și gospodărilor exemplari. În plus, persoanele dispuse să se strămute trebuiau să dispună asupra unei rezerve financiare, care să le asigure baza pentru stabilire și, în cazul unor probleme, să le faciliteze deplasarea din Rusia.¹⁴

Alături de bulgari, greci, găgăuzi, încă din 1813 au fost recrutați pentru această regiune coloniști germani, care s-au stabilit aici în timpul noii guvernări.¹⁵

contestată în mod repetat de către istoriografia românească. În fapt, un grup de cercetători germani care, în anul 1991, au prezentat primele rezultate ale unei interpretări de amploare a materialului de recensământ din anul 1897, considerau tocmai aceste date privind împărțirea pe naționalități ca fiind foarte demne de încredere. A se vedea, în acest sens: Brigitte Roth, *Quellenkritische Dokumentation der erfaßten Berichtskategorien. Sprache* în Henning Bauer – *Die Nationalitäten des Russischen Reiches in der Volkszählung von 1897. A: Quellenkritische Dokumentation und Datenhandbuch*, Stuttgart, Steiner, 1991, p. 149.

¹¹ Andreas Kappeler, *Rußland als Vielvölkerreich. Entstehung – Geschichte – Zerfall*, München, Beck, 2008, p. 51.

¹² Delef Brandes, *Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neußland 1751-1914*, München, Oldenbourg, 1993, p. 149.

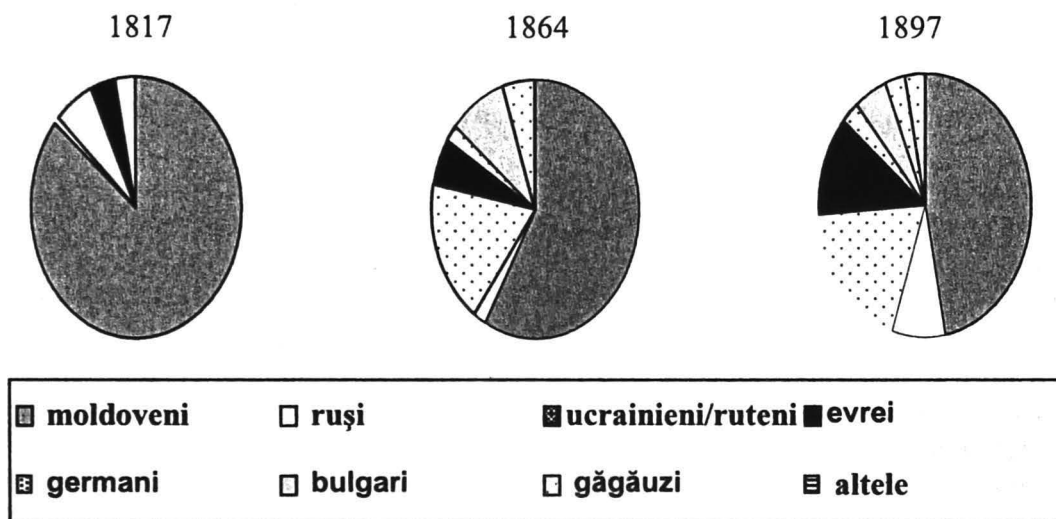
¹³ Decretul din 23 iulie 1763, în baza căruia s-au recrutat colonzatori, conform reproducerii sale în: Klaus A., *Nasi Kolonii. Opyty i Materialy po istorii u statistiky innostranoj kolonizacii v Rosii. Vol. I*, Sanktpeterburg, 1869 (republicat: Cambridge 1972), pp. 7-9.

¹⁴ Brandes, *op. cit.*, p. 69.

¹⁵ În problema stabilirii germanilor și a fondării coloniilor acestora, vezi, de ex.: Ute Schmidt, *Die Deutschen aus Bessarabien. Eine Minderheit aus Südosteuropa (1814 bis heute)*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 2004², pp. 46-52. Mariana Hausleitner, *Die interethnischen Beziehungen der Deutschen in Bessarabien im 19. und 20. Jahrhundert* în *Südostdeutsches Archiv*, 46/47, 2003/2004, p. 82.

Acestea, precum și un aflux nereglementat de polonezi, ruși și evrei (cei din urmă bucurându-se de mai multă libertate doar în provinciile de vest), au condus la reducerea segmentului demografic moldovenesc, transformând Basarabia într-un spațiu extrem de diferențiat din punct de vedere etnic.

Evoluția populației în Basarabia, pe criteriul originii etnice. Cifre indicate în procente.

Sursă: Reprezentarea autorului.¹⁶

Integrarea Basarabiei în constructul rusesc s-a tradus printr-o serie de schimbări în structura socială a Basarabiei. În cursul reorganizării administrative, începând din 1818, boierii moldoveni au fost ridicați treptat la rangul aristocratic rusesc (*dvorianstvo*). Acest proces a fost însoțit de dificultăți semnificative deoarece, printre altele, trebuiau verificate toate certificatele nobiliare emise până la acea dată.¹⁷ Mai mult, sistemul social extrem de diversificat din Principatul Moldovei s-a simplificat, prin menținerea drepturilor tradiționale, vizând, printre altele, libertatea țăranilor.¹⁸ Împărțirea populației în clase sociale diverse s-a structurat în Basarabia secolului al XIX-lea în felul următor:

¹⁶ Conform datelor cuprinse în: Meurs, *op. cit.*, p. 395; William Howell Reed, *Basarabia 1918* în Florin Rotaru – *Basarabia Română. Antologie*, București, Semne, 1995, p. 173.

¹⁷ Andrei Cusco, *Estate Interest vs. State Service: the (un)easy Integration of the Bessarabian Nobility into the Russian Imperial System* în *European Review of History – Revue européenne d'histoire*, 16, 2009, nr. 1, p. 25.

¹⁸ Pentru o expunere detaliată vezi: George F. Jewsbury, *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828*, Iași, Polirom, 2003, p. 128.

Clasă socială	1835	1862	1897
Aristocrație (<i>dvorjane</i>)	0,3	0,8	1,1
Cler	1,5	1,4	0,6
Cetățeni de onoare și negustori	0,5	0,71	0,08
Meșcane ¹⁹	19,9	23,3	23,5
Țărani	68,2	60,5	72,1
Coloniști	9,3	8,7	-

Sursă: V. S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i podnestrovja v XIV v. Etničeskie i social'noe demografičeskie processy*, Kișinev, Știința, 1979, p. 147.

În cursul unei reforme din anul 1871, coloniștii și-au pierdut toate drepturile speciale, fiind incluși din acel moment în celelalte categorii sociale.²⁰ Astfel se poate explica inclusiv creșterea din punct de vedere numeric a păturii țărănești în anul 1897.

Statisticile relevă faptul că Basarabia era o zonă profund agrară, în care se afla, similar întregului imperiu, doar o clasă burgheză foarte precar dezvoltată.²¹ Această structură socială era, printre altele, condiționată de faptul că stăpânitorii ruși se bazau, atât în domeniul administrativ cât și în cel economic, pe aristocrație.²² Dominația boierilor moldoveni în interiorul clasei aristocratice, manifestă încă la începutul secolului al XIX-lea, dispăruse în ajunul Primului Război Mondial. Pe de-o parte, vechea boierime a fost afectată de incorporarea ei în clasa rusească a aristocrației și de slăbirea sa economică. Începând cu anul 1818, boierii au fost constrânși să renunțe la moșiile lor din Principatul Moldovei; încă din anii 1830, ei erau pe cale de a fi complet asimilați de structurile de elită ale Imperiului Rus.²³ Păturile relativ slab reprezentate ale aristocrației, respectiv ale burghezimii moldovene, erau obligate să se adapteze culturii rusești dacă doreau să își mențină poziția ori să rămână în ascensiune socială.

Pe de altă parte, multor alte familii li s-a acordat statut nobiliar. Astfel, în Basarabia anului 1911 sunt consemnate, în total, 468 familii aristocratice, structurate în felul următor: 136 familii vechi-moldovenești, 122 familii aristocratice din alte

¹⁹ *Meșcane* desemnează pătura urbană cea mai de jos. Aceasta cuprindea țărani, descendenți ai aristocrației non-creditare, meșteșugari și persoane a căror origine nu era clară la naștere etc. Pentru explicații suplimentare și pentru documentare privind clasele sociale vezi: Henning Bauer – *Die Nationalitäten des Russischen Reiches in der Volkszählung von 1897. A: Quellenkritische Dokumentation und Datenhandbuch*, Stuttgart, Steiner, 1991, p. 407.

²⁰ Mariana Hausleitner, *Deutsche und Juden in Bessarabien 1814-1941. Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens*, München, Editura IKGS, 2005, p. 31.

²¹ Richard Pipes, *Russia under the Old Regime*, 2nd edition, London, Penguin Books, 1995, p. 191.

²² Edgar Hösch, *Geschichte Rußlands. Vom Kiever Reich bis zum Verfall des Sowjetimperiums*, Stuttgart, Berlin, Köln, Kohlhammer, 1996, p. 214. Pentru explicații privind clasa nobiliară, vezi: Pipes, *op. cit.*, pp. 87-98.

²³ Cusco, *op. cit.*, p. 27.

ținuturi ale Rusiei, precum și 198 funcționari din sistemul militar sau administrativ.²⁴ Factorii de mai sus au determinat o componență predominant rusească, respectiv auto-declarat rusească, a clasei nobiliare din Basarabia. Acest lucru devine vizibil în cazul datelor referitoare la Chișinău, colectate în anul 1897:

Clasele sociale în baza recensământului pentru orașul Chișinău din anul 1897. Cifre în procente.

Naționalitate	Nobilime ereditară	Nobilime dobândită	Cler	Cetățeni de onoare / negustori	Meșcane	Țărani
Moldoveni	0,96	1,15	5,34	1,65	70,07	19,78
Ruși	8,45	9,70	1,82	3,55	49,38	24,75
Ucrainieni	1,86	2,27	1,86	0,06	41,41	48,25
Evrei	0	0,14	0	2,65	95,22	0,38

Sursă: Henning Bauer, *Die Nationalitäten des Russischen Reiches in der Volkszählung von 1897/B: Ausgewählte Daten zur sozio-ethnischen Struktur des Russischen Reiches erste Auswertungen der Kölner NFR-Datenbank*, Stuttgart, Steiner, 1991, p. 479.

În același timp, se poate constata că populația moldovenească provenea, în mare măsură, din clasele sociale de jos. Structura socială a moldovenilor era foarte compactă. Aceștia locuiau, în proporție de 95,5% în mediul rural, fiind îndeobște țărani. În secolul al XIX-lea, moldovenii nu constituiau populația majoritară în niciuna din așezările urbane.²⁵

Structura administrativă

După ce, în anul 1812, Basarabia a devenit parte integrantă a Imperiului Țarist, a urmat o asimilare etapizată a teritoriului nou dobândit. Anii de până la 1818 s-au caracterizat inițial prin menținerea provizorie a administrației existente. În scopul înființării structurilor administrative în Basarabia, țarul l-a delegat pe amiralul P.V. Ciceagov, fără însă a da indicații precise referitoare la acestea; ca atare, Ciceagov a avut o oarecare libertate în demersul său.²⁶ În timpul primilor ani sub stăpânire rusească nu s-au operat intervenții esențiale în structurile administrative. Noii regiuni dobândite i s-a acordat un statut special, fiind menținute inițial trăsăturile principale ale organizării administrative din principatul moldav.²⁷

²⁴ Cazacu, *op. cit.*, pp. 149-151.

²⁵ Reed, *op. cit.*, p. 175. Budak pleacă de la premisa de 15% populație moldovenească la orașe. U. G. Budak, *Obščestvenno-političeskoe dviženie v Bessarabii v proreformennyi period*, Kișinev, Kartja Moldovenjaskè, 1959, p. 371.

²⁶ Jewsbury, *op. cit.*, p. 93.

²⁷ Goșu, *op. cit.*, p. 57. Referitor la structura administrativă creată în anul 1813, vezi pe larg: G. Fedorov, *Gosudarstvenno-administrativnoe ustrojstvo i mestnoe pravo Bessarabii*, Kișinev, 1974, pp. 46-52.

Statutul juridic al țăranilor, acela de persoane libere, desfășurarea, în continuare, a procedurilor judiciare în limba română, absența recrutărilor în armata rusească și facilitățile legate de impozite au constituit aspecte ale acestei poziționări speciale.²⁸ Administrația locală a fost menținută cu sprijinul boierilor locali. Astfel, boierul Scarlat Sturdza a fost numit în funcția de guvernator în anul 1812, alți membri ai aristocrației îndeplinind și ei funcții administrative. Acest fapt era întocmai în spiritul conceptului de stăpânire a rușilor, care privea clasa aristocratică drept unica interfață demnă de încredere între puterea centrală și interesele locale. În acest scop, nobilimii i s-a încredințat administrația locală.²⁹

Începând cu *Ustav obrazovanija Bessarabskoj Oblasti* (Așezământul obrazoviei oblastei Basarabia), în anul 1818 administrația din Basarabia a fost reglementată din nou, statutul special al teritoriului fiind astfel consacrat într-o formă codificată. În vârful aparatului administrativ se afla un guvernator civil numit de către țar. Datorită situației la granițele Basarabiei, guvernatorul civil se subordona unui guvernator militar general, staționat în Podolia ori în Basarabia.³⁰ O particularitate a regiunii o reprezintă constituirea Înalțului Sfat (*Verhovnyi Sovet*), care reglementa, în nume propriu, toate chestiunile administrative ale provinciei, funcționând totodată ca instanță supremă a acesteia. Înalțul Sfat se compunea din unsprezece membri, dintre care cinci erau numiți de către țar, iar șase erau aleși din rândul boierimii pe o perioadă de trei ani. Aveau dreptul la vot bărbații în vârstă de peste 22 ani, cu peste 300 *desetine* de pământ.³¹ Prin urmare, boierii locali dețineau majoritatea în sfat, fiind în măsură să cârmuiască destinele provinciei, astfel încât Basarabia a dobândit un statut de autonomie administrativă *de facto*. Ca limbi de lucru ale administrației erau stabilite atât rusa, cât și româna.³² Chișinăul devenea capitala noului ținut administrativ, dobândind, în baza legislației rusești de la acea vreme, propriile sale instituții administrative.³³

Acest statut special al Basarabiei a fost însă desființat numai după 10 ani (în anul 1828). A urmat o perioadă de adaptare și de uniformizare a Basarabiei cu celelalte provincii de vest, administrația regiunii fiind aliniată, la acel moment, la structura administrativă pan-rusească. Excepție făceau județele Cahul, Ismail și Bolgrad, care între anii 1856 și 1878 au aparținut teritoriului Principatului Moldovei, respectiv, României, fiind subordonate, în acest interval, unui alt regim administrativ.³⁴ Potrivit cerințelor structurilor pan-rusești, din anul 1828, în

²⁸ Nistor: *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1991, p. 181.

²⁹ Cusco, *op. cit.*, p. 117; Pipes, *op. cit.*, pp. 87-98.

³⁰ Jewsbury, *op. cit.*, p. 125, Nistor: *op. cit.*, p. 185.

³¹ Fedorov, *op. cit.*, p. 54.

³² Boldur: *Istoria Basarabiei*, București, Editură Victor Frunză, 1992, pp. 328-329; Fedorov, *op. cit.*, pp. 54-55.

³³ *Ibidem*, p. 128.

³⁴ Basarabia de Sud a fost retrocedată Principatului Moldovei prin Acordul de la Paris. Vezi: Dumitru P. Ionescu, *Războiul de independență a României și problema Basarabiei*, București, Editura Academiei, 2000, p. 136. Din aceste motive, numeroase reforme instituite de către Țarul Alexandru al II-lea în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost transpuse cu întârziere în Basarabia de Sud.

Basarabia, Înaltul Sfat a fost înlocuit cu Sfatul Oblastei (*Oblastnoj Sovet*), redus mult în funcțiile sale. Astfel, acest organ putea dispune în mod direct doar de 10% din bugetul aprobat provinciei.³⁵ Începând cu anul 1828, toate procesele administrative ale provinciei au revenit în sarcina unui guvernator general, direct subordonat ministerelor din Petrograd.³⁶ Mai mult, în cadrul Cancelariei de Provincie, limba rusă a fost introdusă în mod obligatoriu ca limbă oficială, româna fiind treptat lăsată la urmă. Ca și în restul Imperiului Țarist, noua clasă nobiliară (*dvorjane*) a primit dreptul de a ține adunări și de a alege un comitet permanent (*Uprava Dvorianstvo*) cu drepturi restrânse, subordonat guvernatorului. Ridicarea statutului special și desființarea Înaltului Sfat au însemnat, din perspectiva aristocrației locale, o reducere considerabilă a posibilităților ei de a influența politic provincia, ea nefiind nici măcar în postura de co-decident privind tendințele interne.

Abia în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în timpul reformelor lui Alexandru al II-lea, elitele au câștigat din nou o influență mai mare în domeniul administrativ. În anul 1864, la Petrograd s-a emis o lege care sprijinea o mai justă structurare a administrației. Printre altele, aceasta prevedea întruniri periodice ale zemstvelor pentru luarea de decizii în privința auto-administrației locale. La orașe s-au înființat dumele, instituții corespondente entităților rurale de auto-administrare, în anul 1870.³⁷

Zemstvele se întruneau o dată pe an, stabilind un organ executiv permanent, însărcinat cu problemele oficiale de natură administrativă.³⁸ Acestea s-au constituit atât la nivel de județ, cât și la nivel de provincie, organele de județ alegând și membrii pentru zemstvele de provincie. Membrii zemstvelor de județ erau numiți în baza unei legi electorale complexe privind curiile. Marii moșieri, populația urbană și rurală își alegeau reprezentanții proprii în trei curii distincte, prin sistemul electoral fiind asigurată o prezență supra-proporțională a influenței moșierești.³⁹

Organele locale auto-administrative erau organe executive, obligate să îndeplinească atribuții specifice. Pe lângă aceasta, ele se puteau implica, în mod voluntar, în diverse domenii de activitate.⁴⁰ Printre atribuțiile obligatorii de stat se numărau: administrarea închisorilor, a administrației locale și a sistemului de justiție, precum și plata judecătorilor. Asigurarea hranei pentru populație, dezvoltarea meșteșugurilor locale, repararea drumurilor, dar și chestiuni privind sistemul educațional general și sănătatea locuitorilor aparțineau de atribuțiile voluntare.⁴¹

³⁵ Fedorov, *op. cit.*, p. 59; Boldur, *op. cit.*, p. 332; Jewsbury, *op. cit.*, p. 170.

³⁶ *Ibidem*, p. 171.

³⁷ Fedorov, *op. cit.*, p. 71.

³⁸ Vg. Hösch, *op. cit.*, p. 276; Heiko Haumann, *Geschichte Russlands*, Zürich, Chronos, 2010², p. 257. Pentru detalii suplimentare privind zemstva, vezi: Friedrich Beyrau, Manfred Hildermeier, *Von der Leibeigenschaft zur Frühindustriellen Gesellschaft (1856 bis 1890)* în Manfred Hellman – *Handbuch der Geschichte Russlands. Bd. 3/1. Von den autokratischen Reformen zum Sowjetstaat*, Stuttgart, Hiersemann, 1983, p. 75 și urm.

³⁹ Haumann, *op. cit.*, p. 256. Pentru procedurile de votare, vezi și: Ludmila Coadă, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Chișinău, Pontos, 2009, p. 50.

⁴⁰ *Istoricul și Activitatea Zemstvelor în Basarabia în curs de 50 de ani (1869-1919)*, Chișinău, Tip. Glasul țării, 1920, p. 5.

⁴¹ Coadă, *op. cit.*, 71.

Zemstvele se aflau permanent sub controlul statului, funcțiile acestora fiind puternic limitate în anul 1890. În mod adițional, către sfârșitul secolului al XIX-lea au apărut modificări în procedura de votare, fapt care a condus la o consolidare continuă a aristocrației în detrimentul altor pătri demografice.⁴² Fără îndoială, aceste măsuri au servit în a extinde controlul statului asupra zemstvelor. Cu o întârziere de cinci ani, în Basarabia s-a transpus legea privind noua ordine instituțională, în anul 1869 constituindu-se zemstvele. Astfel, componența zemstvelor pe plan județean se structura în modul următor:

Structura zemstvelor pe plan județean, în anul 1869

Nr.	Județele Basarabiei	numărul consilierilor în adunările de zemstvă județene				numărul consilierilor de zemstvă regională
		proprietarilor de pământ	orășenilor	tărănilor	total	
1	Chișinău	28	19	16	63	10
2	Orhei	20	4	16	40	7
3	Iași	19	4	15	38	6
4	Soroca	19	5	14	38	6
5	Hotin	29	7	22	58	10
6	Bender	20	8	12	40	7
7	Akkermann	17	12	14	43	7
	Total	152	59	109	320	53

Sursă: Ludmila Coadă, Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice, Chișinău, Pontos, 2009, p. 67.

Devine limpede că, la fel ca și în întregul imperiu, cele trei pătri sociale implicate nu erau reprezentate în mod echilibrat. Cu excepția județului Akkermann, marii moșieri dețineau cel puțin 50% din voturi, în cadrul zemstvelor de județ. La nivel de provincie, dominația acestora era și mai pregnantă, ea crescând în timp. Dacă, în anul 1878, un total de 78,2% din numărul membrilor la nivel de zemstvă de gubernie revenea marilor moșieri, procentajul lor se situa la 91,6%⁴³, în anul 1891, ca urmare a procedurii modificate pe întreg teritoriul imperiului, în anul 1890. Astfel, zemstvele deveneau un instrument al latifundiarilor. Până la Primul Război Mondial, acestea au ocupat un rol important în dezvoltarea Basarabiei. Zemstvele erau consacrate în special următoarelor probleme: domeniului agriculturii și printre altele, organizării de cursuri în domeniu, domeniului bancar, construcției de drumuri, sistemului de telefonie și de poștă, însă și sistemelor sanitar și școlar, care jucau un rol important.⁴⁴ Mai ales către sfârșitul secolului al

⁴² Boldur, *op. cit.*, p. 400; Coadă, *op. cit.*, p. 45; Haumann, *op. cit.*, p. 257.

⁴³ Fedorov, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁴ Pentru detalii privind activitatea zemstvei în domenii individuale, vezi: Coadă, *op. cit.*, pp. 70-78; Istoricul, *op. cit.*, p. 33.

XIX-lea, zemstvele din Basarabia s-au angajat în extinderea sistemului școlar primar public. Numărul școlilor finanțate de acestea a crescut de la 17 (în 1897) la 126 (în 1905).⁴⁵ Acest lucru însemna că, în anul 1906, ele sprijineau 12,9%⁴⁶ din totalul școlilor din Basarabia. În plus, la nivel de provincie, zemstvele au militat în anul 1906 pentru introducerea obligativității școlarizării.⁴⁷ În ansamblu însă, atât la nivel regional, cât și la nivel județean, zemstvele au fost, chiar și la începutul secolului al XX-lea, în primul rând un organ în cadrul căruia se luau decizii în sfera actelor administrative.

Până în 1905 nu era creat cadrul pentru discuții politice fundamentale și nici pentru dezbaterile unor probleme naționale.⁴⁸ Instituirea zemstvelor a facilitat, în primul rând aristocrației locale din Basarabia, implicarea din nou în administrație, beneficiind de un cadru instituționalizat. De altfel, pentru prima dată, administrația devenea accesibilă și altor grupe ale populației. Pe de-o parte, locuitorii orașelor și ai satelor puteau fi prezenți în zemstvă prin reprezentanții lor. Pe de altă parte, noile organe administrative angajau personal calificat, cum ar fi profesori, ingineri, dar și agronomi, care duceau la îndeplinire sarcinile aferente zemstvei.⁴⁹ De acum, administrația locală nu se mai baza în mod exclusiv pe nobilime, ci și, mai mult, pe persoane formate profesional, indiferent de statutul acestora. Deși zemstvei îi reveneau atribuții exclusiv executive, ea oferea inteligenței un cadru pentru schimbul de idei, pentru întruniri periodice și pentru cristalizarea unor cercuri amicale, bazate pe convingeri comune.⁵⁰ Dincolo de acestea, nu este de ignorat faptul că pe lângă procesele administrative, activitatea zemstvelor locale a pregătit terenul pentru dezbaterile structurate, activarea în cadrul unor comisii și elaborarea de proiecte și dispoziții, chiar dacă acest lucru implica doar un cerc restrâns de persoane. Este adevărat, erau aleși reprezentanți din toate sferele sociale, țărani, delegați ai adunărilor de provincie sau de județ. Însă cum majoritatea locurilor erau ocupate de către nobilime, latifundieri și funcționari ai guvernului, cum moldovenii nu constituiau majoritatea demografică în orașe, prezența reprezentanților țărănimii era foarte restrânsă.

În acest context, partea cea mai mare a populației românofone nu a receptat instituția zemstvei ca pe un instrument al descentralizării sau al participării. Pentru nobilii moldoveni, instituirea zemstvei a însemnat, în primul rând, posibilitatea de a contribui din nou, într-o formă instituționalizată, la dezvoltarea provinciei.

⁴⁵ Coadă, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 90.

⁴⁷ Istoricul, *op. cit.*, 74.

⁴⁸ În problema zemstvelor de gubernii vezi, cu titlu exemplificator: Bessarabskoe zemstvo (ed.), *Črezvyčajnoe Gubernskoe zemskoe sobranie 11 maja i 7 sentjabroe 1904. Doklady Bessaraskoj Gubernskoj Zemskoj Upravy Gubernskomu Zemskomu Sobraniju XXXVI očerednoj sessii v 1904 godu i žurnaly zas'danij sobranija*, Kișinev, 1904, pp. 1-178. Pentru zemstvele de județ vezi, cu titlu exemplificator: Protocoalele Zemstvei de la Akkermann, Sorocca, Orhei și Bălți 1909: ANRM, Fond 65, Inventar I, Dosar 1598, pp. 57-130.

⁴⁹ Pipes, *op. cit.*, p. 265. Pentru anul 1900, Pipes consemnează aproximativ 47.000 angajați ai zemstvei pe întreg cuprinsul regiunii.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 262.

Economia

Din structura demografică indicată reiese că Basarabia era o regiune profund marcată agrar. Acest fapt nu s-a schimbat în mod esențial în decursul secolului al XIX-lea. Statisticile economice indică faptul că Basarabia anului 1913 nu întrase în era industrială. Astfel, la nivelul anului 1913 se înregistrau un număr de 128 manufacturi, respectiv de fabrici, în care activau 3415 muncitori.⁵¹ Sfera principală de activitate a acestora o constituia prelucrarea alimentelor; morăritul, vinificația și producerea berii dețineau 79,1% din serviciile în domeniul industrial.⁵²

În schimb, în cadrul agriculturii, în secolul al XIX-lea se consemnează o creștere constantă a productivității. Astfel, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se consemnează 1.210.000 desetine de teren exploatat economic anual în anul 1850, ajungându-se la 2.319.700 desetine anual în anul 1909, corespunzând unei creșteri de 110%.⁵³ Creșterea suprafețelor exploatate agricol, dar și noile tehnici introduse de către coloniștii ruși, precum și angrenarea în creșterea pieții economice imperiale⁵⁴ s-au reflectat într-o creștere clară a exportului de cereale. Pe lângă cereale, în Basarabia se mai cultivau struguri, fructe și tutun și se practica creșterea vitelor.

Legislația rusească vizând eliberarea țăranilor și împrăștierea acestora din anul 1861 a condus la modificarea raporturilor de posesiune și în Basarabia. În Basarabia, reforma s-a produs în anul 1869, creându-le țăranilor, care oricum, nu mai erau iobagi din anul 1749 însă nu aveau, în mod frecvent, proprietăți proprii⁵⁵, posibilitatea de a obține teren de la proprietățile statului sau de la cele ale latifundiarilor.⁵⁶ Până în anul 1905, țăranii din Basarabia achiziționaseră deja peste 300.000 desetine de pământ.⁵⁷ Acest lucru a condus la o reconfigurare a raporturilor de proprietate. Dacă, înaintea Marii Reforme, circa 70% din teren era în mâinile marilor moșieri⁵⁸, în anul 1905 împărțirea terenurilor s-a desfășurat după cum urmează: 43,2% din suprafață aparținea latifundiarilor, 48,6% – țăranilor, iar 8,2% Bisericii.⁵⁹ Alte rezultate ale încercărilor de modernizare sub Imperiul Țarist

⁵¹ D. E. Șemjakov, *Očerki ekonomičeskoj istorii Bessarabii epochi imperializma*, Kișinev, Știința, 1980, p. 19.

⁵² Vezi: *Ibidem*, S. 21.

⁵³ H. Celibidachi, *Agricultura în Ștefan Ciobanu – Basarabia. Monografie*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 320.

⁵⁴ Jakim. S. Grosul, *Krest'jane Bessarabii 1812 -1861 gg.*, Kișinev, Gosudarstvennoe Izdat. Moldavii, 1956, p. 109.

⁵⁵ Goșu, *op. cit.*, p. 80.

⁵⁶ Pe subiectul reformei agrare, vezi, printre altele: Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpînirea țaristă (1812-1917)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1992, p. 36 și urm.

⁵⁷ Celibidachi, *op. cit.*, p. 324.

⁵⁸ Jakim. S. Grosul, *Očerki narodnogo chozjajstva Bessarabii (1861-1905 gg.)*, Kișinev, Kartja Moldovenjaskê, 1972, p. 147.

⁵⁹ Vezi: Celibidachi, *op. cit.*, p. 324. Grosul și Șemjakov indică date similare: Grosul, *Očerki*, p. 147; Șemjakov, *op. cit.*, p. 52. Văcăraș pomește de la premisa că, în anul 1905, 56,7% din pământ se afla în posesia latifundiarilor, în timp ce țăranii dispuneau doar de 14,9%. Vezi: Veronica Văcăraș, *Proprietatea nobiliară în Basarabia sub ocupația țaristă (a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX)*, în *Destin Românesc*, 7, 2001, nr. 2, p. 38.

au fost, printre altele, dezvoltarea târgurilor în orașe.⁶⁰ Astfel, în decurs de o sută de ani, populația orașului Chișinău a crescut de zece ori, de la 11.000⁶¹ la 116.500 locuitori.⁶² În anul 1860, Basarabia era conectată la rețeaua de telegraf; din 1870 datează primele încercări de consolidare a străzilor din oraș. Construirea unei legături feroviare cu Basarabia (în anul 1871) a legat provincia izolată de centrul imperial și de piețele de desfacere rusești.⁶³

În ciuda tuturor acestor eforturi de modernizare, Basarabia a rămas o regiune destul de înapoiată, descrisă astfel de către Charles Upson Clark la începutul secolului al XX-lea:

„Aici Basarabia este exact în starea în care erau statele noastre de câmpie înainte de apariția automobilului. Călătoria mea cu automobilul în Basarabia mi-a amintit de expedițiile de vânătoare din Dakota de acum 35 de ani”.⁶⁴

Instituția Bisericii

Populația românofonă din Basarabia era, în principal, de confesiune ortodoxă, astfel încât Biserica Ortodoxă a constituit un punct de reper important pentru această grupă demografică. În virtutea organizării sale în mai mult de 1000 dioceze⁶⁵, ea a constituit singura instituție care se adresa inclusiv mării mase a populației rurale. În același timp, Biserica a fost un loc important pentru cristalizarea și consolidarea inteligenței locale, deoarece, printre altele, oferea locuri de muncă unor tineri cu studii.

Până la înglobarea în Imperiul Țarist, ținutul Basarabiei s-a subordonat Mitropoliei Moldovei. La scurtă vreme după aceasta, în anul 1813, s-a creat Arhiepiscopia Chișinăului și a Hotinului, subordonată Patriarhului Rus. În funcția de Arhiepiscop a fost instalat Gavril Bănulescu-Bodoni, care fusese activ în structurile ecleziastice și sub Principatul Moldovei, activând cu sârg, din 1813, pentru crearea arhiepiscopiei. În demersul său, el s-a orientat după structurile bisericesc-administrative deja existente, menținând toate protopopiatele.⁶⁶ În nou creată eparhie, dificultățile au apărut imediat. De altfel, în întregul secol al XIX-lea, starea de pregătire a păstorilor a constituit o preocupare a conducerii Bisericii. În

⁶⁰ Drept mărturie pentru modernizarea Basarabiei în timpul dominației rusești stă capitala de provincie. Asupra dezvoltării sale vezi: Michael F. Hamm, Kishinev: *The Character and Development of a Tsarist Frontier Town* în *Nationalities Papers*, 26, 1998, nr. 1, pp. 19-37.

⁶¹ V. I. Žukov, *Goroda Bessarabii 1812-1861 godov. Očercki social'no-ekonomičeskogo razvitiia*, Kișinev, Știința, 1975, p. 63.

⁶² Hamm, *op. cit.*, p. 32.

⁶³ Goșu, *op. cit.*, p. 83.

⁶⁴ Charles Upson Clark, *Basarabia. Basarabia, Rusia și România la Marea Neagră* în Florin Rotaru – *Basarabia Română. Antologie*, București, Scmne, 1995, p. 71.

⁶⁵ Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Din negura trecutului crâmpie de amințiri*, Chișinău, Museum, 2000, p. 45.

⁶⁶ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Iași, Editura Enciclopedică Gheorghe Asachi, 1992, p. 35. Pe tema constituirii arhiepiscopiei, vezi: Poștarencu, Dinu: *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău, Prut Internațional, 2006, pp. 201-210.

anul 1822, din totalul de 1095 de preoți activi, doar zece își încheiaseră studiile la un seminar teologic; majoritatea acestora nu avea nicio educație școlară sau teologică.⁶⁷ Astfel, în anul 1858, cu ocazia unei călătorii în Basarabia, arhiereul se plângea:

*„Foarte mulți preoți nu pricep cum se cade slujba și îndatoririle lor față de păstoriți. Aceasta provine din faptul că înșiși preoții au puține cunoștințe religioase...”*⁶⁸

Cu toate acestea, până la sfârșitul secolului al XIX-lea conducerea Bisericii a reușit să crească treptat nivelul de educație al preoților săi. În anul 1903, 13 din cei 1008 preoți aveau o formare academică, iar 820 aveau studii încheiate la un seminar teologic,⁶⁹ astfel încât se poate considera că, la începutul secolului al XX-lea, întregul cler din Basarabia putea atât scrie, cât și citi, beneficiind de o formare elementară teologică.

Pentru a ridica nivelul de educație al clerului ortodox, conducerea Bisericii a recurs la diverse măsuri. Pe de-o parte, erau folosiți în mod frecvent absolvenți ai seminariilor teologice din alte arhiepiscopii rusești. Aceștia însă nu vorbeau, de regulă, limba română și oficiau slujba în limba rusă, respectiv, în slava veche. Pe de altă parte, încă din anul 1813 la Chișinău s-a creat un Seminar Teologic, care a format o sumedenie de viitori membri ai Bisericii, cu precădere în cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea.

Nu în ultimul rând, tot atunci au fost înființate mai multe biblioteci în regiune, care urmau să servească formării teologice. Pe lângă seminarul teologic, Biserica Ortodoxă avea în grijă și o serie de școli elementare, care transmiteau cunoștințe rudimentare de cateheză, de descifrare a slavonei și de matematică. Acest sistem educațional bisericesc a atins perioada de înflorire în anii 1840 și 1850. Astfel, în anul 1844 sunt atestate în total 326 școli având un număr de 5.177 elevi.⁷⁰ Această cifră s-a redus în mod semnificativ în a doua jumătate a secolului al XIX-lea când învățăturile școlilor bisericești ajungeau doar la un număr mic al populației.

Pe lângă instruirea în școală, un alt aspect important l-a constituit informarea clerului și a enoriașilor cultivați în materie de publicații noi și nu numai.

La tipografia Arhiepiscopiei, care a fost fondată în anul 1814, au văzut lumina zilei atât cărți lumești, cât și bisericești, în limba rusă și română. Din publicațiile apărute până în anul 1830, 193 erau în limba română, cuprinzând, pe lângă biblii și psaltiri, manuale, acte administrative și colecții de reglementări comerciale.⁷¹ În limba română, s-au publicat mai întâi traduceri din slavonă, iar din

⁶⁷ Popovschi, *op. cit.*, p. 45.

⁶⁸ Apud *ibidem*, p. 106.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 168.

⁷⁰ Popovschi, *op. cit.*, p. 59.

⁷¹ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Studiu introductiv în Paul Mihail – Acte în limba română tipărite în Basarabia I (1812-1830) precedate de bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia (=BTRB) 1812-1830*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. LV.

anii 1850 sunt reproduse, din ce în ce mai frecvent, opere eclesiastice publicate în Principatele Române. Sistarea răspândirii de publicații religioase în limba română s-a produs în momentul închiderii tiparniței, în anul 1883.

Începând cu anul 1867, publicațiile broșate sau în format de carte sunt completate prin apariția Buletinului Eparhial, care a fost cel de-al doilea periodic din Basarabia⁷² având, dincolo de știrile clericale, un conținut eminent religios. Revista a apărut până în anul 1871, în limbile română și rusă. În anul 1871, varianta română a fost oprită de la apariție.⁷³

Devine evident faptul că, cel târziu către sfârșitul anilor 1860, Biserica Ortodoxă din Basarabia a parcurs un proces intensificat de rusificare. Acest lucru este vizibil, printre altele, în interzicerea, în anul 1867, a limbii române în instituțiile de învățământ, a opririi publicării în limba autohtonă a Buletinului Eparhial în 1871 și a închiderii tiparniței arhiepiscopale în anul 1883. Începând cu anul 1872, din ordinul autorităților rusești, toate actele bisericești aveau să fie întocmite exclusiv în limba rusă.⁷⁴ Mai mult, s-a încercat renunțarea la limba română ca limbă de oficiere a slujbei religioase, nereușindu-se integral.⁷⁵

Aceste măsuri riguroase nu au vizat doar Basarabia, ele făcând parte dintr-o tendință generală de naționalizare în cadrul Imperiului Țarist, precum și de unificare în sânul ortodoxiei.⁷⁶ Biserica Ortodoxă din Basarabia se supunea, atât teologic cât și lingvistic, principiilor pan-rusești. Avansarea slavonei și a rusei ca limbi liturgice și erudite au condus la distanțarea progresivă între populația rurală și preoții ortodocși, care aproape nu mai comunicau cu enoriașii lor. Astfel, Arhiepiscopul Iacov consemnează, în anul 1900:

„În multe parohii din Basarabia, populația ortodoxă este compusă mai cu seamă iar, adeseori, chiar exclusiv, din Moldoveni, care știu numai limba moldovenească și nu înțeleg deloc limba slavă bisericească și rusească, chiar în forma numai vorbită. Literatura rusească religioasă, sub formă de foi și broșuri este cu totul inaccesibilă pentru această populație.”⁷⁷

Orientarea pan-rusească a Bisericii Ortodoxe din Basarabia, intervențiile restrictive la adresa limbii românești și, prin aceasta, a oricărei tendințe locale, precum și dificultățile evidente în a comunica cu populația locală, au zădărnicit, încă de la început, o potențială mișcare locală de sorginte națională.

⁷² Boris A. Trubeckoj, *Iz istorii peridičeskoj pečati Bessarabii, 1854-1916 gg.*, Kișinev, Știința, 1989, p. 15.

⁷³ Ciobanu, *Cultura românească*, p. 223.

⁷⁴ Goșu, *op. cit.*, p. 84; Cazacu, *op. cit.*, p. 176.

⁷⁵ Popovschi, *op. cit.*, p. 83; Silvia Scutaru, *Biserica ortodoxă din Basarabia între 1882-1918, Teză de doctorat*, Chișinău, 2010, p. 77.

⁷⁶ Kappeler, *op. cit.*, p. 218.

⁷⁷ Cazacu, *op. cit.*, p. 179.

Învățămintul

Chiar la începutul secolului al XX-lea, sistemul educațional din Basarabia era, în ansamblu, subdezvoltat. Mai era mult de parcurs până la alfabetizarea generalizată a populației. În anul 1880, numai 8,8% dintre copiii cu vârste cuprinse între 7 și 14 ani frecventau o instituție de învățământ.⁷⁸ Această stare s-a modificat doar parțial până la începutul Primului Război Mondial. În pofida unor eforturi considerabile și a extinderii sistemului educațional încă în anul 1906, doar 44% din totalul copiilor erau școlarizați.⁷⁹

Situația dezastruoasă a sistemului educațional din Basarabia este reflectată în gradul de alfabetizare la sfârșitul secolului al XX-lea. Potrivit recensământului din Basarabia din anul 1897, 81,8% din populația de sex masculin și 96% din populația de sex feminin nu știa să scrie și să citească. La orașe, rata de alfabetizare la bărbați era de 42,8% și doar de 22,3% la femei.⁸⁰ În ceea ce privește populația moldovenească, din care 95%⁸¹ era la data respectivă de proveniență rurală, cifrele reprezintă un semnal de alarmă. În acest mediu, cota analfabeților se cifra la 90% în rândul populației masculine, respectiv la 98% în rândul populației feminine. Chiar și în Chișinău, din 2.828 de bărbați moldoveni cu vârste cuprinse între 20-39, doar 796 puteau scrie și citi în limba rusă și doar 9 în alte limbi. Dintre cele 2.619 femei, doar 212 erau alfabetizate în limba rusă, iar 4 în alte limbi.⁸² Astfel, moldovenii prezentau rata cea mai mare de analfabetism în rândul popoarelor creștine ale Rusiei.⁸³

În Basarabia, învățământul primar a fost încredințat entităților private, Statului și Bisericii, dezvoltându-se în mod sistematic doar în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dacă majoritatea școlilor primare fuseseră sprijinite până la mijlocul secolului al XIX-lea prin intermediul eparhiilor⁸⁴, începând cu anii 1860 s-a forțat dezvoltarea învățământului de stat de sorginte laică; în acest demers, instituția zemstvei și-a adus aportul, finanțând o parte din școlile basarabene. Pentru anul 1906 este prezentată situația de mai jos.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 192.

⁷⁹ Coadă, *op. cit.*, p. 94.

⁸⁰ Cazacu, *op. cit.*, p. 193.

⁸¹ În timpul recensământului din 1897 au fost chestionați 920.819 moldoveni, dintre care 879.370, adică 95,4%, locuiau în mediu rural. Vezi: *Ibidem*. Această cifră este confirmată de rezultatele vizând marea regiune Noua Rusie, căreia îi aparțineau, pe lângă Basarabia, guberniile Ecaterinoslav, Tauria, Herson și Oblastul cazacilor de pe Don. În ceea ce-i privește pe moldoveni, autorii consemnează un procentaj de 94,5% din populația rurală, respectiv, 93,44% persoane active în sectorul agrar. Deoarece în restul guberniilor Noii Rusii existau doar izolat moldoveni, datele de mai sus pot fi considerate puncte de reper credibile în cazul Basarabiei. Vezi: Bauer, *Die Nationalitäten B*, p. 217, 287.

⁸² Hamm, *op. cit.*, p. 36.

⁸³ Goșu, *op. cit.*, p. 62; Kappeler, *op. cit.*, p. 257.

⁸⁴ Ion Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, Paris, Imprimerie Generale Lahure, 1919, p. 18.

Școlile în anul 1906, în funcție de instituție

Instituții	Număr de școli	Procentaj
Zemstva	130	12,9%
De stat/ministeriale		
- cu o clasă	50	40%
- cu două clase	332	
Urbane	33	3,3%
Instituții eterogene	69	6,9%
Private	3	0,2%
Bisericești		
- cu o clasă	10	36,7%
- cu două clase	369	

Sursă: Ludmila Coadă, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Chișinău, Pontos, 2009, p. 90.

Se poate prezuma că mai cu seamă în școlile bisericești, în prima parte a secolului al XIX-lea se mai preda încă în limba română. Concomitent cu extinderea sistemului educațional de stat, limba română a fost alungată treptat din școli, fiind folosite în mod consecvent doar programe pan-rusești.

Mișcarea de eliberare a polonezilor, în anii 1830 și 1863 și răspândirea crescândă a unui naționalism pan-rusesc pornind de la Sankt Petersburg au condus, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la o politică acutizată a naționalităților, care ajunsese de acum și în provinciile vestice.⁸⁵ Acest lucru s-a materializat, printre altele, prin faptul că din anul 1866, în cadrul învățământului gimnazial cu limba de predare rusă (în general), a fost exclusă româna ca materie opțională.⁸⁶ Și în școlile primare s-a încercat alungarea românei, acest lucru reușind parțial. În același timp, trebuie subliniat faptul că limba română a fost folosită doar ca instrument în învățarea limbii ruse, ea nefiind o materie separată.⁸⁷

Multă vreme, învățământul mediu din Basarabia a fost reprezentat de Seminarul Teologic, înființat în anul 1813, unica instituție de acest fel din provincie, care a devenit nucleul de formare al viitoarelor elite. În acest sens, este cunoscut că peste 15 deputați ai Sfatului Țării au studiat la Seminarul Teologic, printre ei numărându-se personalități marcante precum Ion Pelivan, Daniel Ciugureanu, Pantelimon Erhan și Ion Incuț.

Seminarul, a fost conceput inițial ca instituție de învățământ pentru copiii clerului, fiind asimilată Academiei Teologice din Kiev. Instituția a funcționat după modelul altor școli asemănătoare din Rusia. Drept urmare, începând cu 1823, a funcționat după programa lor generală care, printre altele, prevedea studierea istoriei rusești și a istoriei Bisericii Ruse.⁸⁸ În plus, întregul corp didactic era recrutat în faza

⁸⁵ Haumann, *op. cit.*, p. 393; Kappeler, *op. cit.*, pp. 207-215; Hösch, *op. cit.*, pp. 284-285; 296-303.

⁸⁶ Pentru comparație vezi: Lidia Colesnic-Codreanca, *Limba Română în Basarabia (1812-1918). Studiu sociolingvistic pe baza materialelor de arhivă*, Chișinău, Museum, 2003, p. 64.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 36.

⁸⁸ Popovschi *op. cit.*, p. 64.

inițială din afara Basarabiei.⁸⁹ Singurul element local în cadrul acestei educații era, predarea în limba română, interzisă însă începând cu anul 1866.⁹⁰ Prin urmare, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Seminarul Teologic nu prevedea materii pentru cultivarea limbii române sau studierea istoricii bisericii locale. Dimpotrivă, seminariștii parcurgeau un program de formare marcat de realități rusești.

În anul 1833, la Chișinău s-a înființat la Liceul de Băieți cea de-a doua instituție de învățământ mediu. Școlile înalte erau rezervate cu precădere copiilor de preoți și de boieri, locuitorii românofoni fiind întru totul sub-reprezențați. Astfel, în perioada 1821-1861, absolvenții Seminarului Teologic numărau în total 551 elevi, dintre care 133 erau moldoveni.⁹¹ După anul 1861, au luat ființă în Basarabia și alte școli medii în cadrul sistemului de stat în care se predă în limba rusă, conform programei ruse. În anul 1917, în Basarabia ființau în total 50 școli medii⁹². Între 1862 și 1912, media elevilor de origine moldovenească era de 45,3%, dar la Liceul de Băieți Nr. 1 ajungea la circa 18%, în timp ce la alte școli se situa la circa 20%.⁹³

Până în ajunul Primului Război Mondial, Basarabia nu avea universități. Pentru studii, tinerii erau nevoiți a se deplasa în afara Basarabiei, majoritatea absolvenților de studii medii ajungând astfel în Rusia. Pe aceste trasee, absolvenți de origine moldovenească se concentrau, în special, în centre precum Sankt Petersburg, Dorpat (Tartu), Moscova, Varșovia, Kiev sau Odessa. Aproape niciunul din aceștia nu alegea să studieze la o universitate din afara Imperiului Țarist.⁹⁴ În consecință, elitele moldovenești au urmat, până în anul 1917, o educație esențialmente rusească. În mod similar cu Biserica, școlile nu se puteau constitui în vremurile țariste într-o curea de transmisie a vreunei mișcări naționale moldovenești. Pe de-o parte, ele se aflau, sub multe aspecte, sub controlul autorității statale, predarea decurgând în baza programelor prestabilite. Pe de altă parte, din cauza politicii lingvistice specifice celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, ele nu puteau nici măcar servi la conservarea și dezvoltarea limbii materne a populației moldovenești.

Totodată, se poate intui că, în școlile impregnate de spiritul rusesc, se propagau cu precădere idei naționale pan-rusești.

Cu toate acestea, în special, Seminarul Teologic din Chișinău a avut un rol deosebit în apariția unei elite locale. Aici s-au întâlnit viitorii intelectuali de frunte care, în anii care au urmat, au fondat inițial cercuri studențești la Dorpat (Tartu) și Kiev, ei regăsindu-se mai apoi, în anii 1917-1918 și în Sfatul Țării.

⁸⁹ Cazacu, *op. cit.*, p. 169.

⁹⁰ Ciobanu, *Cultura românească*, p. 140.

⁹¹ A. I. Babij, *Formirovanie moldavskoj inteligencii vo vtoroj polovine XIX-načale XX v.*, Kișinev, Știința, 1971, p. 8.

⁹² *Ibidem*, p. 10.

⁹³ *Ibidem*, p. 13.

⁹⁴ *Ibidem*, pp. 34-99.

Publicații și presă

În Basarabia secolului al XIX-lea, până în anii 1850, editura arhiepiscopală a jucat un rol extrem de important. Aceasta a emis o mare parte a cărților apărute în Basarabia, fie religioase sau nu, atât în limba română, cât și în cea rusă. În anul 1883, tiparnița a fost închisă temporar, reluându-și activitatea abia în anul 1906.⁹⁵

Astfel, în perioada 1854-1899, în Basarabia au apărut în total 28 de periodice, printre care 9 ziare și reviste. În acest număr, oricum relativ redus de publicații se afla doar o publicație în limba română.⁹⁶

Prima publicație apărută periodic a fost, începând cu anul 1854, „*Bessarabskie oblastnye vedomosti*”. Acest ziar era organul oficial al administrației locale, fiind redactat în limba rusă. El conținea, în principal, anunțuri publice și relatări privind evenimentele sociale, economice, precum și cele culturale ale provinciei. În calitate de organ oficial, ziarul era supus cenzurii statului.⁹⁷ În anul 1867, la Chișinău s-a publicat primul ziar în limba română. Încercările anterioare de a înființa un periodic românesc, cum ar fi cea din anul 1848, când un grup de boieri a dorit să publice revista „Românul”, au fost interzise de către autoritățile țariste.⁹⁸

Buletinul Eparhial (*Kisinevskije eparchalniy vedomosti*) a fost cea de-a doua revistă din Basarabia, fiind editată bianual din anul 1867, cuaternar din anul 1906 și lunar – atât în limba rusă, cât și în limba română. Încă din anul 1871, ediția românească a fost sistată. În Buletinul Eparhial erau predominante teme bisericești.

Abia în anul 1889 avea să fie creată în Basarabia cea dintâi revistă finanțată din fonduri private, „*Bessarabskij vestnik*”.⁹⁹ La începutul secolului al XX-lea, piața presei basarabene a cunoscut o dezvoltare pregnantă. În perioada 1899-1916 au apărut, în total, 254 periodice, dintre care 136 ziare, 78 reviste și 14 calendare.¹⁰⁰ Începând cu anul 1906, s-au editat din nou ziarele românești, până la Unire publicându-se în total 20 de periodice, dintre care 10 ziare și 4 reviste.¹⁰¹ Printre cele mai importante amintim: *Kuvynt Moldovenesk*, *Glasul Basarabiei*, *Basarabija*, *Vjaca Basarabiej*. O caracteristică a presei din Basarabia, cu excepția periodicelor oficiale, este efemeritatea multora din acestea.¹⁰²

Pe lângă periodicele concepute și publicate în Basarabia mai existau, desigur, și cele din Imperiul Țarist, însă și cele din România. Cu toate că autoritățile țariste au încercat, mai ales începând cu anul 1830, să împiedice aflulul de publicații provenite din Principatele Moldovei și ale Valahiei și ulterior din Regat, aplicând măsuri din ce în ce mai drastice,¹⁰³ aceste materiale reușeau să ajungă în mod frecvent în Basarabia;

⁹⁵ Ciobanu, *Cultura românească*, p. 58.

⁹⁶ Trubeckoj, *op. cit.* p. 28.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 14.

⁹⁸ Vezi: *Ibidem*, p. 25; Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Chișinău, Prut, Internațional, 2000, p. 9.

⁹⁹ Trubeckoj, *op. cit.* p. 15.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 28.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Lista periodicelor din Basarabia: Ibidem*, pp. 234-270.

¹⁰³ Negru, *op. cit.* p. 45.

de altfel, unii intelectuali de limbă română, precum Ion Pelivan, erau abonați la asemenea reviste, cerând ca acestea să li se trimită chiar și în exilul îndepărtat.

Ca atare, intelectualilor de expresie română li s-a acordat un spațiu limitat pentru a-și exprima și a-și propaga ideile într-o formă publicată. Abia din anul 1906, s-a creat această deschidere prin apariția periodică a ziarelor și a revistelor românești. Având în vedere gradul extrem de redus de alfabetizare a populației moldovenești, ne întrebăm în ce măsură aceste publicații și-au croit drum înspre așezările rurale și dacă au fost receptate acolo chiar și într-o oarecare măsură?

De altfel, trebuie consemnat faptul că în contextul politicii ruse privind folosirea limbii românești în Basarabia, marea majoritate a locuitorilor, cu excepția câtorva intelectuali, era izolată de noile tendințe apărute în limba română literară, cum ar fi introducerea alfabetului latin sau normarea lingvistică din partea Academiei de Științe. Dată fiind regresia graduală a limbii române din toate domeniile vieții publice, în administrație, învățământ, dar și în Biserica, româna, ca limbă funcțională, s-a manifestat doar în viața cotidiană.¹⁰⁴ Ca atare, a fost posibilă cristalizarea unei limbi populare, standardizate și normate. Limba română din Basarabia rămâne pe palierul inferior al limbii vorbite, intrând abia din anul 1918, după Unirea cu România, în contact cu limba elevată.¹⁰⁵

Perioada în care Basarabia a funcționat ca provincie rusească a fost marcată, printre altele, de modernizarea infrastructurii, de inovații tehnologice în sectorul agrar și de reforma în administrație. Datele economice și demografice indică faptul că Basarabia se afla într-un proces de dezvoltare, însă departe de momentul unei industrializări incipiente. Pe de altă parte, această vreme se caracterizează printr-o defavorizare sistematică a populației moldovenești în sfera educativă și în administrație, fapt care poate fi înțeles mai bine în contextul componenței rurale a acestei populații.

Apare însă evident și faptul că, abia în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a forțat o înglobare mai pregnantă a poporului moldovean în Imperiul Țarist, precum și în cultura rusească. Această evoluție agravată privea, totuși, nu doar populația românofonă, ci, mai curând, toate popoarele ne-rusești.

Premisa pentru transmiterea ideilor privind identitatea națională, precum și mediatizarea unui demers programatic către publicul larg erau, în contextul proceselor din secolul al XIX-lea, aproape inexistente în Basarabia. Rata ridicată de analfabetism în rândul populației românofone, care poate fi atribuită în primul rând unui sistem educațional precar dezvoltat, înstrăinarea populației de propria ei Biserică, alungarea limbii române din școli, biserici și administrație, dublate de structura predominant agrară din Basarabia, acțiunile restrictive ale autorităților rusești în fața oricăror intenții naționaliste, au constituit bariere importante, pe care o eventuală mișcare națională moldovenească, respectiv românească, din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea trebuia să le învingă.

¹⁰⁴ Colesnic-Codreanca, *op. cit.*, p. 20.

¹⁰⁵ Klaus Heitmann, *Limbă și politică în Republica Moldova, Chișinău, Arc, 1998*, p. 78.